

ПРАВО. ДЕРЖАВА. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 17.03

О.А. СТАСЕВСЬКА, канд. філос. наук, доц., НУ «ЮАУ ім. Я. Мудрого»,
Харків

ФОРМУВАННЯ ДЕОНТОЛОГІЧНОЇ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЮРИСТА В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуті питання значущості етичної складової в процесі реформування та вдосконалення фахової підготовки майбутніх юристів.

В статье рассматривается проблема значимости этической составляющей в процессе реформирования и усовершенствования профессиональной подготовки юристов.

In the article the considered questions of meaningfulness of ethics constituent are in process of reformation and perfection of professional preparation of future lawyers.

Сучасна система вищої юридичної освіти перебуває у пошуках збалансування суто професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі права та їх загальної гуманітарної підготовки. З одного боку, надзвичайно важливим є завдання навчити майбутніх юристів юридичній техніці та технології, умінню розбиратися у структурі позитивного права, на основі чого й розв'язувати будь-які юридичні проблеми. Проте не менш важливим є формування світоглядних позицій юриста, оволодіння ним принципами права, надання йому навичок так званого юридичного мислення, що й базується на відтворенні, усвідомленні та осмисленні всього багатства філософсько-правової, філософсько-етичної думки та правового досвіду. Реалізація таких завдань має бути покладена на такі дисципліни як філософія, логіка, етика та інші. Безумовну значимість у світлі сучасних викликів українського суспільства, його перспектив, набуває морально-етична складова вищої юридичної освіти.

Знання чинного законодавства, оволодіння теоретичними і практичними аспектами правознавства не є достатньою умовою досягнення висо-

кого фахового рівня юриста. Практика свідчить, що виникають ситуації, коли тільки моральна культура юриста, його моральні принципи і внутрішні моральні настанови допоможуть зробити правильний вибір у вирішенні конфлікту. Тому вища юридична освіта обов'язково повинна містити певний обсяг етичних знань щодо моральних основ юридичної діяльності, ціннісно-моральних орієнтирів суспільства, без яких зорієнтуватися в складних життєвих ситуаціях неможливо.

Посилення етичної складової вищої юридичної освіти покликано вирішити декілька завдань:

- формування усвідомленого ставлення до майбутньої професії, бо не всі студенти-юристи розуміють сутність моральної наповненості юридичної діяльності;
- формування моральної культури майбутніх правників, їх етичної компетентності;
- формування моральної мотивації виконання своїх професійних обов'язків;
- усвідомлення моральних засад професійної діяльності.

На жаль, сьогодні у вищих навчальних закладах існує практика ставлення до етики як до другорядної навчальної дисципліни. Проте треба пам'ятати: якщо спеціальні дисципліни надають правовий інструментарій, то етичні знання є духовним інструментом правника у виконанні професійних обов'язків перед суспільством. Саме тому для вдосконалення системи вищої юридичної освіти, покращення якості професійної підготовки правників є обов'язкове вивчення юридичної етики.

Знання моральних аспектів життя і професійної діяльності юристів в сучасному світі набувають особливого значення, що зумовлено проголошенням в нашому суспільстві найвищої цінності – життя й здоров'я, честі та гідності, безпеки та недоторканості людської особистості. Розуміння етичних особливостей юридичної діяльності має сприяти підвищенню якості механізмів застосування конкретних законів правниками, усвідомленню гуманістичного сенсу юридичної діяльності в цілому.

Отже, що таке юридична етика і яке її місце в цілісній системі етичних знань? У більшості філософських визначень етика є специфічним знанням про мораль, в більш широкому розумінні етика є осмислення й усвідомлення моралі, моральних норм, принципів, оцінок, мотивів. У цілому етичне знання можна структурно поділити на філософську, нормативну та прикладну етику.

Філософська етика вивчає моральну поведінку людини, моральне життя суспільства з усіма його парадоксами, драматичними моментами та суперечливостями з метою морального покращення людства. Філософська етика зосереджена на питаннях обґрунтування моралі, тобто доводить, чому людина має бути моральною і що є основою правильності її вчинків. Крім цього, вона досліджує історичні тенденції розвитку моральності, по-

ясное різні моральні норми в контексті соціального розвитку. Філософську етику ще називають метаетикою, наукою, що вивчає ідею добра та зла на суто теоретичному рівні, тобто намагається відповісти на моральні питання в теоретичній формі.

Нормативна етика досліджує питання про те, як саме належно вчиняти людині; в її межах розробляються конкретні норми і стандарти поведінки. Ключовим для нормативної етики є питання про критерії оцінки вчинків (як правильні або неправильні) – за наслідками, чи на основі їх відповідності певним моральним правилам. Можна сказати, що будь-яка етична концепція, яка визначає і формулює моральний ідеал певної групи людей в суспільстві є нормативною етикою. Сам термін «нормативна етика» означає, що мораль висловлена в регламентуючих людську поведінку нормах і законах (правилах, заповідях, моральних традиціях), на яких базується суспільство. Нормативна етика передбачає, що її вимога (норма, закон) застосовується в усіх життєвих ситуаціях як обов'язкова. Нормативна етика уточнює моральні норми, виведені на теоретичному рівні, надає їм кінцеві формулювання. Так формуються різного роду етичні кодекси як конкретизація норм, що вже виявили себе в практичному житті, як створення низки нових норм, як кодифікування необхідного формального визначення певних моральних взаємин людей, а також як засіб розповсюдження етичних знань. Треба зауважити, що сама нормативна етика, кодифікація моральних норм як вияв конкретної моральної ситуації, водночас є предметом дослідження суто філософської етики (теорії моралі).

Прикладна етика є формою раціонального упорядкування морального життя суспільства й особистості. Усе, що досліджується філософською етикою, в її межах видозмінюється і набуває конкретно-орієнтований характер. Прикладна етика є такою галуззю знання та поведінки, яка стикається з практичними моральними проблемами і має порубіжний (розташовується на межі) характер. Ця порубіжність, межовість прикладних моральних проблем стосується фундаментальних моральних принципів, що є відкритими, бо мають кілька варіантів рішення, кожний з яких має свою моральну аргументацію. Прикладні моральні проблеми характеризуються такими ознаками. По-перше, вони виникають не в приватній, а в публічній сфері життя – наприклад, в юридичній діяльності, що вимагає кодифікованого регулювання. По-друге, для вирішення проблем прикладної етики необхідно мати професійну чіткість та жорсткість мислення. Так, в юридичній діяльності обґрунтованість морального вибору неможлива без суто професійних знань. По-третє, проблеми прикладної етики кожний раз вирішуються по-новому, вони одиничні (юридична практика, зокрема судова діяльність, доводить це).

Структурувати етичне знання можна за характером мотиву моральної діяльності (окремого вчинку). Так, наприклад, за цією ознакою можна виділити такі типи етики:

– консеквенціалістична етика – концепції етики, які визначають правильність чи неправильність вчинку виходячи з його наслідків, тобто орієнтуючись на результат. Найвідомішою теорією консеквенціалізму є утилітаризм: моральна оцінка вчинку залежить від того, наскільки максималізується позитивний баланс задоволення над стражданням, наскільки він корисний з точки зору інтересів суспільства й особистості;

– етика добродійності – тип етичної теорії, яка розглядає як базову категорію «добродійність» (в сенсі найкращих якостей особистості). Етика добродійності досліджує риси характеру, які є важливими для реалізації особистості, і не встановлює для людини певні зобов'язання;

– деонтологічна етика (етика обов'язку) – тип етичної теорії, яка базується на положенні, що моральна правильність чи неправильність вчинку залежить не від його наслідків, а від його відповідності моральному правилу (закону, вимозі), тобто залежить від його внутрішніх якостей. Відомим прикладом деонтологічної етики є моральне вчення І. Канта.

Юридична етика має чітко визначені місце та статус в такому структуруванні етичних знань. Юридична етика сьогодні є предметом різнопланових досліджень, щодо визначення її змісту, меж її дії, а також термінології. Вона розглядається як складова частина загальної етики і різновид професійної етики, водночас належить і до сфери питань прикладної етики.

Як складова частина загальної етики юридична етика є нормативною: вона розглядає загальні поняття (обов'язок, справедливість, добро та ін.) і встановлює їх ієрархію в практичній професійній діяльності людини. Нормативність юридичної етики виявляється через систему норм практичної моралі, конкретних вимог, що виходять із загального вчення про моральні цінності, сформованого історично (як ми це бачили у параграфі з історії етичної думки).

Зв'язок юридичної етики як самостійної наукової дисципліни з прикладною етикою теж чітко простежується. Прикладна етика сьогодні є не тільки частиною загальної етики як науки про мораль, а й належить до відповідних спеціальних сфер знання. З цього боку, юридична етика має прикладний характер, тому що є галуззю знання та суспільної практики, що виникає на межі етики та правознавства.

Правознавством сьогодні накопичений багатий досвід дослідження правової практики з позицій дотримання моральних принципів і норм, вирішення на теоретичному рівні морально-правових конфліктів, а також сформовано такі галузі етичного знання у правознавстві як етика судді, етика слідчої діяльності, адвокатська етика, юридична деонтологія тощо.

Проте, неможливо повністю ототожнювати юридичну та прикладну етику, тому що: – перша адаптує загальні моральні вимоги відповідно до своєрідності і специфіки юридичної діяльності, тобто зосереджує увагу на нормах і правилах поведінки фахівців; – друга конкретизує лише ситуацію морального вибору, який вирішується на основі загальнотеоретичних моральних знань.

Юридична етика акцентує увагу на професійній діяльності людини, поведінці в середині професійної групи. Прикладна етика акцентує увагу на загальнозначущих для цілого суспільства питаннях і на тому, як вони вирішуються в окремих (одиночній) ситуації.

Особливість юридичної етики як різновиду професійної етики впливає із основних принципів моралі та етики, не відокремлюючи її від загальних морально-етичних поглядів. Вона обґрунтовує зміст морального ідеалу юриста-фахівця, досліджує моральний потенціал юридичної діяльності (з урахуванням всіх видів юридичних професій) та особистості юриста, а також вивчає проблеми деформації морально-професійної свідомості і морального виховання та вдосконалення рівня професійної культури юридичних кадрів. Тому в етичній, філософсько-правовій літературі іноді терміни «юридична етика», «професійна етика юриста», «професійна мораль юриста» вживають як синоніми, або дуже близькі за змістом поняття. Однак ці поняття можна відокремити: юридична етика з'ясовує сутність і місце професійної моралі в системі стосунків «юрист – суспільство», теоретично обґрунтовує систему морально-професійних вимог в юридичній діяльності.

Юридичну етику часто асоціюють суто з кодексами поведінки, які забезпечують моральний характер тих взаємостосунків між людьми, які впливають з їх професійної діяльності. До речі, виникнення і застосування таких кодексів («Основні засади професійної етики юристів України», «Кодекс професійної етики судді», «Правила професійної етики нотаріуса», «Правила адвокатської етики» та ін., а також міжнародні правові акти щодо діяльності юристів) є показником однієї з ліній морального прогресу людства, тому що вони віддзеркалюють зростання цінності особистості і утвердження гуманності у міжособистісних стосунках.

Через етичні кодекси (подібні кодекси існують і в інших видах професійної діяльності) відбувається процес інституалізації моралі, її зростаюча формалізація. Тенденція інституалізації етики (а також моралі, яка в усіх філософсько-етичних вченнях характеризується як неінституціональний регулятор суспільного життя) призводить до диференціації самої етики, до відокремлення від філософської етики і самостійного розвитку таких наукових дисциплін як політична етика, біоетика, етика бізнесу, юридична етика. Саме тому сьогодні юридична етика часто розглядається як складова правознавства, теорії права. Проте, така формалізація моралі, моральних норм, вимог, приписів означає, що самі інституціональні форми регулювання суспільного життя (зокрема – право, як специфічний інституційний регулятор життя суспільства і людини) сьогодні вкрай потребують ціннісної підтримки, яку може надати етика та мораль.

Юридична етика, яка реалізується через морально-етичні кодекси, кодекси честі, відомчі статuti і накази має більшою мірою деонтологічний характер, а не лише декларативний, тобто такий, що постає лише у вигляді моральних орієнтирів і рекомендацій.

Сучасна деонтологічна етика базується на кантівському вченні про мораль, моральний обов'язок, який є внутрішнім імперативом моральної діяльності. А саме морально-професійний обов'язок є центральним поняттям юридичної етики, є визначальним внутрішнім двигуном виконання службових обов'язків, що формується під впливом нормативних і конкретно-життєвих ситуацій.

За Кантом моральний обов'язок – ідеальна вимога виконання ідеальної норми, що можливо тільки на рівні індивідуальної свідомості особистості. Тобто, моральний обов'язок – це те, що індивід сам визначає для себе як належне і імперативне для виконання, виходячи із знань загальної моральної ситуації в суспільстві.

Людина, суб'єкт певної професійної діяльності, на рівні індивідуальної свідомості формує власний моральний обов'язок: вона в думках моделює можливу ситуацію і в цій ситуації ставить себе на місце іншого – уявляє можливе ставлення до себе з боку інших. Так, моральний обов'язок в юридичній етиці постає як те, що вимагається від самого себе, а не як те, що вимагається від інших.

Юридична етика, як деонтологічне знання, постає як вчення про заборони неналежного, неприпустимого з точки зору суспільної моралі. Моральний обов'язок в свідомості людини, яка виконує відповідні професійні функції в суспільстві, встановлює певний обмежувач, утримує від негідних вчинків. Він утримує людину від вчинення чогось не тому, що це не відповідає нормам чинного законодавства, а тому, що це є морально неприпустимим.

Мотивом виконання морального обов'язку за Кантом є сама категоричність і імперативність обов'язку, його абсолютний характер – «обов'язок заради обов'язку».

Водночас, моральний обов'язок (як основа деонтології) в юридичній сфері набуває свою практичну дієвість через заборони: людина не робить негативних дій не на основі власних переконань, а на основі знання, що це заборонено і передбачає певні санкції.

Зведення юридичної етики до заборон, як досить дієвих форм моральних вимог, спускає мораль з рівня високої духовності до рівня елементарного питання дисциплінарної поведінки. Однак, якщо негативного вчинку юрист-фахівець уникає не з причини його заборони, а за глибоким внутрішнім переконанням – це й є високе моральне ставлення до своєї професії, реалізації істинного морального обов'язку в діяльності юриста.

Морально-професійний обов'язок юриста є найважливішою санкцією морального закону, який встановлюється на рівні окремої особистості, усвідомлюється індивідуально в межах кожної конкретної ситуації як необхідність.

Деонтологічний підхід не дозволяє розглядати морально-професійний обов'язок, взагалі професійну мораль юриста, як засіб досягнення певного результату. Людина, в умовах професійної діяльності, має

усвідомлювати належність своїх вчинків, а на основі усвідомлення такої належності спонукати й примушувати власне себе до відповідних дій. І це не є просте слідування поставленим ззовні зобов'язанням.

Професійні зобов'язання формуються на основі нормативно-правових і правозастосовних актів різного рівня, конкретизуються через певні повноваження. Діяльність юристів має суспільно необхідний характер і державну значущість, має не тільки правову, а й моральну санкцію у своєму здійсненні. Тому моральна сторона виконання професійних зобов'язань і функцій має таке високе значення.

В юридичній етиці моральний обов'язок тісно пов'язаний з професійним, саме тому в спеціальній літературі вживається термін «морально-професійний обов'язок юриста», що зумовлено складністю взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємодоповненості моралі і права.

Єдність моралі і права виявляється в тому, що вони встановлюють певні стандарти поведінки, без дотримання яких людське суспільство не може існувати. У більшості цих стандартів моралі і право доповнюють й підсилюють одна одну. Правова система в широкому сенсі підтримує існування та розвиток моральних принципів. Система моральних норм, в свою чергу, вимагає законслухняності, сприяє затвердженню авторитету закону і забезпечення його дотримання без використання примусових заходів. Імперативно-нормативний характер і моралі і права передбачає певні санкції, що містять негативні наслідки для порушників норм, які віддзеркалюють ціннісні орієнтації суспільства.

Право в усіх його проявах має бути пронизане моральністю. Внутрішня моральність права – одна із важливих умов його ефективності. Глибоке взаємопроникнення моралі та права полягає в єдності принципів – гуманізм; справедливість, та понять – совість, честь, людська гідність, свобода і відповідальність. Через такі принципи і поняття закони правової держави є втіленням вищих моральних вимог і настанов сучасного суспільства. Право активно впливає на мораль, сприяє її глибокому укоріненню в суспільстві, водночас, само право під впливом морального фактору постійно вдосконалюється: розширюється його моральна основа, підвищується і зростає його авторитет в суспільстві.

Проте, мораль і право постають специфічними регуляторами суспільного життя. Право ніколи не може бути повністю сповнене моральними началами, воно залишає в суспільстві певний простір, де діють тільки моральні норми. Мораль, встановлюючи вимоги, не обмежує людину чітко встановленими кордонами, формальними приписами, залишає можливість для індивідуального морального самовизначення. У той же час існує певна обмеженість права (установлення строків, меж, форм) поряд з безмежністю морального регулювання, що дає підставу характеризувати юридичну сферу як мінімум суспільних приписів і стандартів. Крім цього, мораль не зосереджується на зовнішніх приписах, ставить вимоги до моральних почут-

тів, без яких конкретні дії іноді втрачають істинну моральну цінність. У той же час, правове регулювання не зосереджується суто на внутрішній мотивації. Таке складне функціонування моралі і права як визначних регуляторів суспільного буття, їх гармонізація є предметом дослідження юридичної етики.

Деонтологічна спрямованість юридичної етики виявляється:

- через створення ідеальної вимоги, яку встановлює суспільна мораль (що суспільство ставить як належне до виконання для юристів-професіоналів і якої діяльності воно від цієї професійної групи очікує);

- через створення на рівні індивідуальної свідомості представника юридичної сфери діяльності морального обов'язку як самозобов'язання (чого прагнути) та самообмеження (чого запобігати).

Деонтологічна спрямованість юридичної етики виявляється і в тому, що в ній:

- робиться акцент на авторитарності і забороні моральної регуляції;

- мораль перетворюється на інституціональний спосіб регуляції;

- сама мораль має тенденцію до індивідуалістичної ситуативності і втрачає спрямованість до універсалізації;

- моральні вимоги до юриста-професіонала постають як обов'язок, дотримання й виконання якого забезпечується за допомогою соціальних інститутів.

У цілому, в юридичній етиці загальноморальні принципи посідають виключно важливе місце, постають як стратегія належної поведінки юристів, виявляючи високу гуманістичну сутність цієї професії. Такі принципи як справедливість, безпристрасність, неупередженість, об'єктивність, незалежність і дотримання прав людини постають в юридичній етиці як безумовні вимоги (деонтологічні), слідування яким є обов'язком для юриста в будь-яких ситуаціях, за будь-яких умов.

У загальному вигляді моральні настанови юридичної етики виявляються як:

- ставлення до людини як до найвищої цінності, повага й захист прав, свобод і людської гідності відповідно до загальнолюдських принципів моралі;

- глибоке усвідомлення соціальної значущості ролі юристів та їх високого професіоналізму, своєї відповідальності перед суспільством, державою;

- розумне та гуманне використання наданих повноважень відповідно до принципів справедливості, громадянського, службового та морального обов'язку;

- принциповість, мужність, безкомпромісність у справі захисту законності;

- об'єктивність і неупередженість у разі прийняття рішення;

- бездоганність особистісної поведінки під час виконання службових обов'язків і в позаслужбовий час;

– свідомо дисциплінованість, ініціативність, взаємодопомога, здатність до розумного ризику в екстремальних умовах;

– невинне самовдосконалення професійної майстерності, знань і навичок;

– постійна самоосвіта, розширення інтелектуальних можливостей на основі засвоєння вітчизняного і закордонного досвіду.

Проблему формування деонтологічної моральної свідомості юриста в сучасному українському суспільстві можна вирішити через наповнення юридичної освіти знаннями з етики, які стануть підґрунтям гуманного ставлення до людей, почуття загостреної соціальної справедливості і нетерпимості до помилок в юридичній практиці, навичок правильного розв'язання моральних конфліктів.

Список літератури: 1. *Невмержицький Є.* Морально-етичні проблеми антикорупційної діяльності правоохоронних органів // Вісник прокуратури. – 2008. – №11. – С.77-83. 2. *Павлишин О.В.* Деякі проблеми становлення і розвитку вищої освіти в Україні // Наука і освіта: Збірник наукових праць. – К.: Академія наук вищої школи України, 2003.– С. 22-27. 3. *Павлишин О.В.* Проблемні аспекти світоглядної підготовки правознавців // Право і суспільство. – 2005. – № 1. – С.31-36.

Надійшла до редколегії 03.06.2011.